

УДК 796.085:37.015.3
DOI <https://doi.org/10.26661/2663-5925-2020-2-17>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ МАЛИХ ГРУП (СПОРТИВНИХ КОМАНД)

Войтенко С. М.

*кандидат наук з фізичного виховання і спорту,
старший викладач кафедри теорії і методики спорту
факультету фізичного виховання і спорту
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 32, Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0003-2590-7189
voiytenkosm@ukr.net*

Перепелиця М. О.

*кандидат наук з фізичного виховання і спорту,
старший викладач кафедри теорії і методики спорту
факультету фізичного виховання і спорту
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 32, Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0003-4283-2596
maks83star@gmail.com*

Свіршук Н. С.

*кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри теорії і методики спорту
факультету фізичного виховання і спорту
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 32, Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0001-6997-1778
svirshchuk83@gmail.com*

Ключові слова: спортсмен, спільна діяльність, тип взаємодії, кваліфікаційна група, групова суб'єктність.

Розглянуто соціально-психологічні умови становлення малої групи (спортивної команди) як суб'єкта спільної діяльності, яка базується на складній взаємодії індивідуальної та групової діяльності залежно від особливостей основної організації та більш широкого соціуму. Ефективність діяльності (тренувальної та змагальної) індивідуального та групового суб'єкта відбувається через ініціацію та розвиток специфічних засобів – регулятивних ресурсів – і залежить від організації його суб'єктної активності. У ході дослідження враховувалося те, що спортсмен може стати суб'єктом, розкрити та реалізувати свій суб'єктний потенціал лише у складі різних соціальних об'єднань. Тому так важливо, щоб команди, до складу яких входять спортсмени, насамперед тренувальні, виступали як цілісні суб'єкти. Визначено характер групової суб'єктності у спортивних командах із різним типом взаємодії та групах спортсменів різної кваліфікації. У дослідженні брали участь кваліфіковані спортсмени віком 17–28 років (231 особа), які розподілялися за принципом взаємодії партнерів у командах і рівнем кваліфікації. Проведено анкетування спортсменів за допомогою тест-опитувальника, застосовано методи

математичної статистики (середніх величин, непараметричний дисперсійний аналіз Крускала – Уолліса). Відзначено, що найвищі дані групової суб'єктності зафіксовано у спортивних командах зі спільно-синергічним типом взаємодії за показником реальної суб'єктності, й у командах зі спільно-індивідуальним типом взаємодії за показником рефлексуючої суб'єктності. Це характеризується ретельною узгодженістю спільних дій спортсменів, їх високою сенситивністю та щільністю внутрішньоконандних стосунків, необхідних для високого групового результату. У спортсменів різних кваліфікаційних груп за достовірним показником рефлексуючої суб'єктності спостерігається динаміка змін показників від найвищого у майстрів спорту міжнародного класу до найнижчого у групи спортсменів першого розряду. Механізмом взаємодії спортсмена і команди виступає усвідомлення характеру і динаміки цієї взаємодії через призму власного статусу або підготовленості в первинному колективі та в основній команді.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF SUBJECTIVITY OF SMALL GROUPS (SPORTS TEAMS)

Voitenko S. M.

*Candidate of Sciences in Physical Education and Sports,
Senior Lecturer at the Department of Theory and Methods of Sport
of the Faculty of Physical Education and Sports
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Ostrozko str., 32, Vinnytsia, Ukraine
orcid.org/0000-0003-2590-7189
voytenkosm@ukr.net*

Perepelytsia M. O.

*Ph.D. in Physical Education and Sport,
Senior Lecturer at the Department of Theory and Methods of Sport
of the Faculty of Physical Education and Sports
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Ostrozko str., 32, Vinnytsia, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4283-2596
maks83star@gmail.com*

Svirshchuk N. S.

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Theory and Sport Methodology
of the Faculty of Physical Education and Sports
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Ostrozko str., 32, Vinnytsia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6997-1778
svirshchuk83@gmail.com*

Key words: *athlete, joint activity, type of interaction, qualification group, group subjectivity.*

The socio-psychological conditions of formation of a small group (sports team) as a subject of joint activity based on the complex interaction of individual and group activities depending on the characteristics of the main organization and the wider society are considered. The effectiveness of the activities (training and competition) of individual and group subjects occurs through the initiation and development of specific means – regulatory resources and depends on the organization of its subjective activity. The study took into account the fact that an athlete can become a subject, discover and realize their subjective potential only in various social associations. That is why it is so important that teams, which include athletes, especially training, act as integral entities. The nature of

group subjectivity in sports teams with different types of interaction and groups of athletes of different qualifications is determined. The study involved qualified athletes aged 17–28 years (231 people) who were distributed on the principle of interaction of partners in teams and the level of qualification. Athletes were surveyed using a test questionnaire and methods of mathematical statistics (average values, nonparametric analysis of variance Kruskal – Wallis) were performed. It is noted that the highest data of group subjectivity were recorded in sports teams with a joint-synergistic type of interaction in terms of real subjectivity, and in teams with a joint-individual type of interaction in terms of reflective subjectivity. This is characterized by careful coordination of joint actions of athletes, their high sensitivity and density of intra-team relations necessary for a high group result. Athletes of different qualification groups have a dynamic indicator of reflective subjectivity, the dynamics of changes in indicators from the highest in the masters of sports of international class to the lowest in the group of athletes of the first category. The mechanism of interaction between the athlete and the team is the awareness of the nature and dynamics of this interaction through the prism of their own status or preparedness in the primary team and in the main team.

Постановка проблеми. За умов соціально-психологічного розширення сучасного суспільства набувають значення спортивно-психологічні підходи, що включають не тільки описове і пояснювальне знання, а й технології впливу на спортсмена і команду.

Життєдіяльність малих груп базується на складній взаємодії індивідуальної та групової діяльності залежно від особливостей основної організації та більш широкого соціуму [2; 3]. Нині потенційні можливості психологічного впливу малих груп на суб'єктів взаємодії в широкому соціальному просторі (індивід – група – інші групи – соціальні організації вищого порядку), з одного боку, використовуються недостатньо. З іншого – актуалізуються полярні тенденції впливу: від гуманістичних до антилюдських.

Дослідження способів розвитку та формування суб'єктності як на індивідуальному, так і на груповому рівнях є одним із найбільш пріоритетних і перспективних напрямів психології спорту [8; 9]. Тому перспективним є вирішення завдань із виявлення соціально-психологічного становлення і функціонування спортивних команд у процесі формування їх суб'єктності за поліпшених соціальних умов, концентруючи прояв суб'єктних якостей у ході виконання спільної спортивної діяльності, що визначає актуальність наукової проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З позицій системного підходу перспективно визначити оптимальні умови психологічного взаємовпливу групи (спортивної команди) на своїх учасників, на інші групи та на основну організацію, де методологічно значущим виступає положення про системну детермінацію психічних явищ [11].

Інтенсивне дослідження феноменів «мала група», «колектив» у вітчизняній і зарубіжній науці загострило проблему гармонійного співвідношення автономності-залежності індивідів у групі, що веде або до «розчинення» особистості у групі, або до повного відчуження від неї. Ідеальним варіантом вирішення проблеми є позитивний взаємовплив індивідів і груп, за якого образ

індивідів «впроваджується у свідомість групи», а образ групи – у свідомість індивіда [13].

«Спортивна команда» – це особлива форма організації людей, заснована на продуманому рольовому позиціонуванні учасників, котрі мають спільне бачення ситуації (тренувальної або змагальної), стратегічних цілей і тактичних схем і володіють відпрацьованими процедурами взаємодії. У такому стані спортсмени нерідко відзначають особливу близькість, згуртованість, взаємне переживання, яке виступає однією з умов взаєморозуміння, що передують взаємопроникненню у внутрішній світ іншої особистості [4; 12].

Г.М. Андреева зазначає: особистість є суб'єктом соціальної діяльності, включення її у групу не зменшує суб'єктних якостей особистості. Навпаки, якщо група досягає певного рівня розвитку, стає колективом, то вона не протистоїть особистості як члену групи, а сама стає інтеграцією суб'єктних властивостей її членів. Інша сторона цієї проблеми – залежність формування певних якостей групи, її психологічних характеристик від того «вихідного матеріалу», з якого починається процес становлення групи. Спортсмен може стати суб'єктом, розкрити та реалізувати свій суб'єктний потенціал лише у складі різних соціальних об'єднань. Тому так важливо, щоб команди, до складу яких входять спортсмени, насамперед тренувальні, виступали як цілісні суб'єкти. «Особистістю стають, і тому для особистості «не байдуже», в яких саме групах здійснюється її становлення...» [1; 4]

Б.Д. Паригін вважає, що за абсолютизації ролі, яку приписують малій групі у процесі соціально-психологічного відображення людиною впливу соціального середовища, абсолютно необгрунтовано не враховують можливість прямого впливу на індивіда традицій, настроїв і норм поведінки великих соціальних груп [16].

У параметричній концепції Л.І. Уманського суб'єктність групи забезпечується як рівнем соціально-психологічної зрілості групи, так і особливим характером її соціально-психологічної

структури, що включає три блоки: особистісні (інтелектуальні, емоційні, вольові), групові (інтегративність, мікроклімат, референтність, лідерство, інтрагрупову активність, інтегру-пову активність) і суспільні впливи (ідеологічну, управлінську, професійно-ділову сфери) [16].

Серед факторів, що чинять найбільш значимий вплив на становлення групи суб'єктом спільної діяльності, спілкування і відносин, можна вказати: включення (розглядаючи цей фактор як особливий соціально-психологічний механізм актуалізації суб'єктних якостей як окремих індивідів, так і групи загалом); спільність (як соціально-психологічний механізм, який визначає становлення колективного суб'єкта); стан індивідуальної та групової свідомості (як критерій розвитку внутрішньогрупової суб'єктності на тлі становлення групи суб'єктом спільної діяльності, спілкувань і відносин) [10].

А.Л. Журавльовим у теорії колективного суб'єкта виокремлено основні ознаки суб'єктності групи: взаємозв'язок і взаємозалежність індивідів у групі, які визначають стан передактивності та цілісності групи; здібність до спільної діяльності, тобто здібність виступати та бути єдиним щодо інших соціальних об'єктів; здібність до саморефлексії як фактор настрою індивідів на розвиток форми спільної діяльності.

Ефективність діяльності (тренувальної та змагальної) індивідуального та групового суб'єктів відбувається через ініціацію та розвиток специфічних засобів – регулятивних ресурсів – і залежить від організації їхньої суб'єктної активності. Цикл появи й існування ресурсогенезу здійснюється через інформаційно-енергетичне насичення ситуації, що відбувається в межах певної спортивної події, яка має власні просторово-часові виміри та дозволяє суб'єкту ефективно використати особисті регулятивні можливості [4; 7].

Реалізація суб'єктних властивостей на практиці, спільне переживання успіху, почуття власної сили дозволяє команді сформувати психологічний клімат, що сприятливо впливає на кожного її члена. Як наслідок, навіть індивідуальні види діяльності виконуються більш ефективно. Закономірно виникає питання: чи завжди спільна діяльність детермінує розвиток її суб'єкта. На думку А.І. Донцова, односкладна ствердна відповідь на це питання не відображає всієї багатопланової та суперечливої картини життєдіяльності групи [6]. По-перше, різні види спільної діяльності, що розрізняються за змістом, формами, умовами здійснення, неоднаково стимулюють процес групового розвитку. По-друге, така складна соціально психологічна реальність, як процес розвитку малої групи за природних умов життєдіяльності, не вичерпується тільки становленням її як суб'єкта спільної діяльності. Хоча остання і може висту-

пати системоутворюючим фактором. Не меншу роль у функціонуванні та розвитку групи як суб'єкта відіграють спілкування, стосунки та інші види її спільної активності.

За абсолютизацією ролі малої групи (спортивної команди) як фільтра, через який проходить вся інформація яка йде до спортсмена, неважко побачити і факт недооцінки самого спортсмена як фактора, опосередкованого потоком зовнішніх впливів. У зв'язку з цим актуальним виступає завдання виявлення соціально-психологічних механізмів формування позитивного колективного самопочуття спортсменів через призму їх взаємодії з командою і через неї – з іншими командами та їхніми спільними впливами. У цій системі значущим видається позиція групи як суб'єкта спільної діяльності.

Мета, завдання, методи дослідження. Мета дослідження – визначити й експериментально дослідити соціально-психологічні умови становлення малої групи (спортивної команди) як суб'єкта спільної діяльності.

Завдання дослідження: визначити характер групової суб'єктності у спортивних командах із різним типом взаємодії та у групах спортсменів різної кваліфікації.

У дослідженні брали участь кваліфіковані спортсмени віком 17–28 років (231 особа) різних спортивних команд, які на момент проведення експерименту проходили навчально-тренувальну підготовку. Комплектування експериментальних груп у порівняльному аналізі здійснювалося за принципом взаємодії партнерів у спортивних командах і рівнем їх кваліфікації. Було сформовано чотири групи за типом взаємодії: спільно-взаємопов'язану (футбол, міні-футбол, баскетбол, волейбол, хокей на траві), спільно-індивідуальну (бокс, боротьба греко-римська, бадмінтон, фехтування, стендова стрільба), спільно-синергічну (спортивна акробатика (синхронні стрибки на батуті), велосипедний спорт (трек), веслування на байдарках і каное) та спільно-послідовну (легка атлетика (естафета) і плавання (естафета)) і чотири групи за рівнем спортивної кваліфікації: перший розряд, кандидати в майстри спорту, майстри спорту, майстри спорту міжнародного класу.

Нами були використані такі методи та методики дослідження: теоретичний аналіз наукової та методичної літератури із проблеми дослідження; психолого-педагогічний експеримент (анкетування спортсменів за допомогою тест-опитувальника «Типи групової суб'єктності» [5]; методи математичної статистики (середніх величин, непараметричний дисперсійний аналіз Крускала – Уолліса).

Результати дослідження та їх обговорення. Характер спільної діяльності спортивної команди – це динамічна, упорядкована сукупність

стійких спільно-індивідуальних психологічних особливостей, які формуються у процесі виконання спільних дій, зумовлюють якість взаємодії та позначаються на загальній її ефективності.

При порівняльному аналізі результатів *групової суб'єктності* у спортивних командах із різним типом взаємодії (табл. 1) зафіксовано достовірну відмінність у показниках «реальна суб'єктність» ($N = 24,59$; $p < 0,001$; $v = 3$) та «рефлексуюча суб'єктність» ($N = 9,62$; $p < 0,022$; $v = 3$).

За показником «реальна суб'єктність» найвище значення ($43,41 \pm 4,5$) зафіксовано у командах зі спільно-синергічним типом взаємодії. Цим командам властивий вияв спільної активності, реалізованої в різноманітних видах і формах (спілкування і взаємодія, групові дії, спільна діяльність, групове ставлення, групова поведінка, міжгрупові відносини та взаємодії тощо). Це дозволяє спортсменам виступати єдиним цілим щодо інших соціальних об'єктів або до самих себе. Причому мається на увазі будь-який прояв спільної активності, а не тільки її ефективних розвинених оптимальних форм. У групового суб'єкта налагоджено формулювання єдиних цілей, взаємне інформування, прийняття спільних рішень і їх здійснення, дотримання групових норм і цінностей.

За показником «рефлексуюча суб'єктність» найвище значення ($38,53 \pm 3,5$) зафіксовано у спортивних командах зі спільно-індивідуальним типом взаємодії. Команду з домінуючим типом «рефлексуюча суб'єктність» характеризує насамперед така суб'єктна властивість, як групова саморефлексія. Це вказує на психологічну єдність і розвинене почуття «Ми» в команді. Спортсмени здатні оцінювати власний потенціал, співвідносити його із груповими домаганнями, здійснювати самоаналіз власних сильних і слабких сторін. Спортсмени здатні формулювати узгоджені

думки та судження, у т. ч. єдине уявлення про свої власні якості й особливості, спільно обговорюють поставлену мету і завдання, аналізують загальнокомандний успіх і невдачу. Найнижчий показник ($38,29 \pm 7,4$) виявлено у командах спільно-взаємопов'язаного типу взаємодії, що, вочевидь, характеризується заниженням їх групової саморефлексії, що забезпечує проектування спільної діяльності спортсменів з урахуванням координації їхніх професійних функцій і групових ролей. У решті показників групової суб'єктності статистично вірогідних відмінностей виявлено не було.

За аналізом динаміки показників групової суб'єктності у групах спортсменів різної кваліфікації зафіксовано статистично вірогідну відмінність показника «рефлексуюча суб'єктність» ($N = 11,98$; $p < 0,007$; $v = 3$) (табл. 2).

За отриманими даними спостерігається динаміка змін, де найвище значення ($38,53 \pm 6,4$) зафіксовано у спортсменів майстрів спорту міжнародного класу. Зниження цих показників відбувається поступово до першого розряду. З одного боку, це можна пояснити тим, що з ростом кваліфікації спортсмени більш кваліфіковано здійснюють самооцінку власних потенціалів, співвідносять їх із груповими вимогами, проводять самоаналіз своїх сильних і слабких сторін, а з іншого – з набуттям майстерності виникає можливість використовувати більш широкий набір ресурсів, здатність формулювати узгоджені думки та судження, в т. ч. єдині уявлення про свої власні якості й особливості. Спортсмени нижчої кваліфікації прагнуть до піднесення почуття «Ми» в команді й усвідомлення психологічної єдності.

Водночас за показниками «потенційна суб'єктність», «реальна суб'єктність» і «середнього значення» статистично вірогідну відмінність не зафіксовано.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика показників групової суб'єктності у спортивних командах із різним типом взаємодії

Показник	Тип групової взаємодії				N	p
	Спільно-взаємопов'язаний $n = 141$	Спільно-індивідуальний $n = 34$	Спільно-послідовний $n = 16$	Спільно-синергічний $n = 40$		
	$\bar{x} \pm S$	$\bar{x} \pm S$	$\bar{x} \pm S$	$\bar{x} \pm S$		
Потенційна суб'єктність	$39,63 \pm 4,2$	$39,58 \pm 4,1$	$39,49 \pm 4,3$	$39,81 \pm 6,5$	2,07	0,532
Реальна суб'єктність	$40,47 \pm 5,4$	$43,35 \pm 4,9$	$39,23 \pm 7,0$	$43,41 \pm 4,5$	24,59	0,001*
Рефлексуюча суб'єктність	$38,29 \pm 7,4$	$38,53 \pm 3,5$	$38,49 \pm 4,3$	$38,43 \pm 7,4$	9,62	0,022*
Середнє значення	$39,46 \pm 5,8$	$40,49 \pm 3,1$	$39,07 \pm 3,5$	$40,55 \pm 5,7$	3,18	0,186

Примітка: * – показники, які є достовірно відмінними за *H*-критерієм ($n = 231$, $v=3$, $H_{кр(p < 0,05)} = 7,81$; $H_{кр(p < 0,01)} = 11,34$)

**Порівняльна характеристика показників групової суб'єктності
у групах спортсменів різної кваліфікації**

Показник	Рівень спортивної кваліфікації				Н	р
	І р n = 129	КМС n = 50	МС n = 37	МСМК n = 15		
	$\bar{x} \pm S$	$\bar{x} \pm S$	$\bar{x} \pm S$	$\bar{x} \pm S$		
Потенційна суб'єктність	39,61 ± 4,7	39,83 ± 4,2	39,78 ± 6,9	39,78 ± 6,5	2,07	0,557
Реальна суб'єктність	39,77 ± 7,7	39,71 ± 7,9	39,73 ± 5,6	39,60 ± 4,4	0,99	0,804
Рефлексуєча суб'єктність	38,26 ± 7,4	38,33 ± 6,2	38,48 ± 6,4	38,53 ± 6,4	11,96	0,008*
Середнє значення	39,21 ± 5,6	39,29 ± 6,1	39,33 ± 4,8	39,30 ± 3,3	2,99	0,457

Примітка: * – показники, які є достовірно відмінними за Н-критерієм
(n = 231, v=3, $N_{кр(p \leq 0,05)} = 7,81$; $N_{кр(p \leq 0,01)} = 11,34$)

Отже, при організації та здійсненні навчально-тренувального процесу варто безперервно здійснювати аналіз психологічних особливостей спортивної команди, передусім її суб'єктності. У свою чергу, групова суб'єктність сприяє актуалізації суб'єктності окремого індивіда, збагаченню суб'єктного досвіду шляхом включення в різні види спільної діяльності, внутрішньогрупового спілкування і взаємин тощо.

Висновки. Розвиваючі соціальні середовища і групове навчання актуалізують значні потенційні можливості малих груп (спортивних команд) як суб'єктів спільної спортивної діяльності, психологічного впливу на спортсменів і команду загалом.

У визначенні характеру групової суб'єктності у спортивних командах із різним типом взаємодії зафіксовано найвище достовірне значення за показником реальної суб'єктності у командах зі спільно-синергічним типом взаємодії та показником рефлексуєчої суб'єктності у командах зі

спільно-індивідуальним типом взаємодії. Отримані результати є ретельною узгодженістю спільних дій спортсменів, їх високою сенситивністю та щільністю внутрішньоконандних взаємин, необхідних для високого групового результату.

Аналізуючи відмінності групової суб'єктності спортсменів різних кваліфікаційних груп, зауважимо, що за достовірним показником рефлексуєчої суб'єктності спостерігається динаміка змін показників від найвищого у майстрів спорту міжнародного класу до найнижчого у групи спортсменів першого розряду. Механізмом взаємодії спортсмена і команди виступає усвідомлення характеру і динаміки цієї взаємодії через призму власного статусу або підготовленості в первинному колективі та в основній команді.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з порівняльною характеристикою показників спільної діяльності спортивних команд спільно-взаємопов'язаного типу взаємодії різних вікових груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г.М. Социальная психология : учебник. Москва : Аспект Пресс, 2008. 365 с.
2. Анцыферова Л.И. Способность личности к преодолению деформаций своего развития. *Психологический журнал*. 1999. Т. 20. № 1. С. 6–19.
3. Войтенко С.М. Психологічні основи формування групової ефективності в малих групах. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації*. 2019. Вип. 8 (27). С. 329–335.
4. Войтенко С.М. Психолого-педагогічні засоби регуляції спільної діяльності спортивних команд із різним типом взаємодії : дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.01. ЛДУФК. Львів, 2017. 227 с.
5. Гайдар К.М. Социально-психологическая диагностика группового субъекта : учебно-методическое пособие. Воронеж : Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2012. С. 30–52.
6. Донцов А.И. Проблемы групповой сплоченности. Москва : Изд-во МГУ, 1979. 128 с.
7. Журавлев А.Л. Психология совместной деятельности. Москва : Ин-т психологии РАН, 2005. 640 с.
8. Ильин Е.И. Психология спорта. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 352 с.
9. Казаков Д.О. Спеціальна психологічна підготовка як чинник підвищення успішності ігрової діяльності кваліфікованих волейболісток : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вих. і спорту : 24.00.01. Харків. держ. акад. фіз. культури. Харків, 2014. 20 с.
10. Котелевцев Н.А. Социально-психологические факторы и условия становления субъектности группы. *Дискуссия*. 2013. Т. 3. № 10 (40). С. 155–160.

11. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. Москва : Наука, 1984. 444 с.
12. Ложкин Г.В., Колосов А.Б. Есть ли «дух» спортивной команды? *Спортивный психолог*. 2011. № 2 (23). С. 5–12.
13. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. Санкт-Петербург : Питер. 2003. 508 с.
14. Сарычев С.В. Социально-психологические факторы надежности малых групп в различных социальных условиях : дисс. ... докт. психол. наук : 19.00.05. Курск, 2008. 259 с.
15. Чернышев А.С., Сарычев С.В., Лунев Ю.А., Лобков Ю.Л. Психологическая школа молодежных лидеров. Москва, 2005. 275 с.
16. Чернышов А.С. Социально-психологические условия становления субъектности малых групп: теоретико-экспериментальный подход к исследованию. *Психологический журнал*. Т. 3. № 2. 2012. С. 35–44.

REFERENCES

1. Andreeva G.M. (2008) *Sotsial'naya psikhologiya: uchebnik dlya vysshikh uchebnykh zavideniy* [Social psychology: a textbook for higher educational institutions]. Moscow: Aspect Press. (in Russian)
2. Antsyferova L.I. (1999) *Sposobnost' lichnosti k preodoleniyu deformatsiy svoego razvitiya*. [The ability of an individual to overcome the deformations of his development]. *Psychol. Journal*, vol. 20, № 1, pp. 6–19.
3. Voitenko S.M. (2019) *Psykhologichni osnovy formuvannia hrupovoi efektyvnosti v malykh hrupakh*. [Psychological basis for the formation of group efficiency in small groups]. *Physical culture, sports and health of the nation: zb. sciences. etc.* Vol. 8 (27). P. 329–335.
4. Voitenko S.M. (2017) *Psykhologo-pedahohichni zasoby rehuliacii spilnoi diialnosti sportyvnykh komand iz riznym typtom vzaiemodii* [Psychological and pedagogical means of regulating the joint activities of sports teams with different types of interaction] (PhD Thesis), Lviv: Lviv State University of Physical Culture.
5. Gaydar K.M. (2012) *Sotsial'no-psikhologicheskaya diagnostika grupovogo subjekta* [Socio-psychological diagnostics of a group subject] teaching aid. Voronezh: Voronezh State University Publishing House, pp. 30–52.
6. Dontsov A.I. (1979) *Problemy gruppovoy splochnosti* [Group cohesion problems]. Moscow: Moscow State University Publishing House. (in Russian)
7. Zhuravlev A.L. (2005) *Psikhologiya sovместnoy deyatelnosti* [Psychology of joint activities]. Moscow: Institute of Psychology RAS. (in Russian)
8. Il'in E.I. (2008) *Psikhologiya sporta* [Sports psychology]. Saint Petersburg: Peter (in Russian)
9. Kazakov D.O. (2014) *Spetsialna psykhologichna pidhotovka yak chynnyk pidvyshchennia uspishnosti ihrovoi diialnosti kvalifikovanykh voleibolistok* [Special psychological training as a factor in improving the success of playing volleyball players] (PhD Thesis), Kharkiv. State Academy of Physical Culture.
10. Kotelevtsev N.A. (2013) *Sotsial'no-psikhologicheskie faktory i usloviya stanovleniya subjektivnosti grupy* [Socio-psychological factors and conditions for the formation of the subjectivity of the group]. *Discussion*. vol. 3, № 10 (40), pp. 155–160.
11. Lomov B.F. (1984) *Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psikhologii* [Methodological and theoretical problems of psychology]. Moscow: Science. (in Russian)
12. Lozhkin G.V., Kolosov A.B. (2011) *Est' li "dukh" sportivnoy komandy?* [Is there a "spirit" of a sports team?]. *Sports psychologist*. Vol. 2 (23). P. 5–12.
13. Rubinshteyn S.L. (2003) *Bytie i soznanie. Chelovek i mir* [Being and consciousness. Man and the world]. Series: Masters of Psychology. Peter. (in Russian)
14. Sarychev S.V. (2008) *Sotsial'no-psikhologicheskie faktory nadezhnosti malykh grupp v razlichnykh sotsial'nykh usloviyakh* [Socio-psychological factors of reliability of small groups in various social conditions] (PhD Thesis), Kursk.
15. Chernyshev A.S., Sarychev S.V., Lunev Yu.A., Lobkov Yu.L. (2005) *Psikhologicheskaya shkola molodezhnykh liderov* [Psychological school for youth leaders]. Moscow. (in Russian)
16. Chernyshov A.S. (2012) *Sotsial'no-psikhologicheskie usloviya stanovleniya subjektivnosti malykh grupp: teoretiko-eksperimental'nyy podkhod k issledovaniyu*. [Socio-psychological conditions for the formation of subjectivity in small groups: theoretical and experimental approach to research]. *Psychological journal*. Vol. 3. № 2. P. 35–44.